

Włoski patchwork – różnicowanie etniczno-językowe

Zjednoczenie Włoch w 1861 roku¹ wyznacza początek tego państwa jako jednolitego tworu. Wcześniej na jego terytorium funkcjonowały królestwa, księstwa i regiony, pozostające głównie pod wpływami francuskim i austriackim². Italia była więc, jak powiadano, jedynie „pojęciem geograficznym”³.

Polityczny podział Italii przekładał się na nierówności ekonomiczne i społeczne pomiędzy poszczególnymi obszarami. W najlepszej sytuacji była Lombardia i Wenecja, związane z rynkiem austriackim, oraz Piemont i Toskania, które wyróżniały się pod względem rozwoju gospodarczego i kulturalnego od pozostałych części Półwyspu Apenińskiego⁴. Narastające w wielu regionach niezadowolenie z aktualnej sytuacji politycznej i społecznej oraz panujące w Europie Zachodniej nastroje rewolucyjne i narodowe sprzyjały kształtowaniu się idei zjednoczeniowych i politycznych oraz założeń ruchu Risorgimento dążącego do unifikacji rozdrobnionego półwyspu. Zaczątki ruchu wyrastały także z działalności tajnych stowarzyszeń, między innymi karbonariuszy, którzy już w latach 20. i 30. XIX wieku organizowali, zakończone klęskami, powstania w Neapolu, Modenie czy Rzymie⁵. Nie można przy tym zapominać o korzystnym dla jednoczących się Włoch układzie sił politycznych w Europie. Przykładowo, udział wojsk piemonckich u boku Francji w wojnie krymskiej (przeciw

---

¹ Punkt kulminacyjny toczącego się w XIX wieku procesu zjednoczenia przypadł na 1861 rok. Jest to oficjalnie przyjęta data zjednoczenia Italii, chociaż poza granicami nadal pozostawał Rzym i Wenecja Euganejska (a także dołączone znacznie później Trydent i Wenecja Julijska).

² Swoją jedność polityczną Włochy utraciły w 568 roku, po upadku Cesarstwa Rzymskiego. Na przestrzeni kolejnych wieków formowały się rozmaite jednostki polityczne, walczące o wpływy między sobą i angażujące się w konflikty zewnętrzne; zob. F. Barbagallo, *Italy. The idea and the reality of the nation*, „Journal of Modern Italian Studies” Vol. 6, 2001, No. 3, s. 388.

³ D. Gabaccia, *Global Geography of 'Little Italy'. Italian Neighbourhoods in Comparative Perspective*, „Modern Italy” Vol. 11, 2006, No. 1, s. 11; eadem, *Emigranti. Le diaspore degli italiani dal Medioevo a oggi*, Einaudi, Torino 2003, s. XIII.

⁴ J.A. Gierowski, *Historia Włoch*, Ossolineum, Wrocław 2005, s. 349-360.

⁵ N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2000, s. 874.

Rosji) doprowadził do sojuszu z Francją i Anglią, które zaaprobowaly niepodległościowe dążenia Włoch⁶. Francesco Barbagallo wskazuje na cztery czynniki, które odegrały zasadniczą rolę w procesie unifikacji Włoch. Są to: przeobrażenia na scenie międzynarodowej będące rezultatem konfliktu francusko-austriackiego; wewnętrzny kryzys starych reżimów na Półwyspie Apenińskim; podziały w ruchu wyzwolenicznym między zwolennikami Mazziniego a Garibaldiego; sukces strategii Cavoura, który sprawił, że Piemont, wchodzący wówczas w skład Królestwa Sardynii, wyrósł na głównego bohatera idei i działań niepodległościowych⁷. Piemont był uprzywilejowany w tym sensie, że niejako do niego dołączano pozostałe regiony. Mając do dyspozycji największe zasoby administracyjne i wojskowe oraz, co nie mniej istotne, posiadając stosunkowo duży zakres niezależności, w porównaniu z pozostałymi organizmami politycznymi na półwyspie, skutecznie forsował swoją wizję zjednoczenia⁸.

Proces становienia systemu politycznego we Włoszech rozpoczął się w momencie zawarcia układu z Francją, dzięki któremu Królestwu Sardynii udało się pokonać Austro-Węgry i przejąć większość ich włoskich posiadłości⁹. W marcu 1860 roku Królestwo Sardynii odstąpiło Francji Sabaudię i Niceę, w zamian uzyskując zgodę Napoleona III na przyłączenie Lombardii. Ponadto, na podstawie plebiscytów do Sardynii przyłączono Toskanię, Modenę, Parmę i Emilię Romanię. Miesiąc później na Sycylii rozpoczął się ruch powstańczy wymierzony przeciw Burbonom, w Genui zaś powstał komitet złożony z emigrantów sycylijskich, który podjął inicjatywę poparcia powstania, organizując wyprawę zbrojną, znaną pod nazwą wyprawy tysiąca (wł. *la spedizione dei Mille*). Na jej czele stanął Giuseppe Garibaldi, popierany potajemnie przez Camillo Cavoura. Do końca maja, po kilku zwycięstwach Garibaldi zajął całą wyspę, ustanawiając tymczasowy rząd. W połowie sierpnia trzydziestotysięczny oddział powstańców przeprawił się przez Cieśninę Mesyńską i na początku września zajął Neapol. Przeprowadzane przez Garibaldiego reformy przy równoczesnej rosnącej popularności idei republikańskich Giuseppe Mazziniego stwarzały korzystny klimat do utworzenia w środkowych Włoszech republiki. Stało to jednak w sprzeczności z monarchistyczną wizją zjednoczonej Italii lansowanej przez ośrodek piemoncki, w związku z czym Cavour zdecydował się wysłać wojska na południe, do Królestwa Neapolu. Jesienią 1860 roku na tych terenach przeprowadzono plebiscyty, w których ludność opowiedziała się za przyłączeniem do Piemontu¹⁰. Okres ten, to ścieranie się różnych wizji państwa – monarchia *versus* republika i centralizm *versus* federalizm¹¹.

⁶ Francja udzieliła Sardynii wsparcia przeciw Austrii w walkach o północne tereny, ale utrzymywała poparcie dla Państwa Kościelnego.

⁷ F. Barbagallo, *op. cit.*, s. 388.

⁸ M. Cotta, L. Verzichelli, *Il sistema politico italiano*, il Mulino, Bologna 2011, s. 33.

⁹ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 401-403.

¹⁰ Historycy zwracają przy tym uwagę na fakt, że prawo udziału w plebiscytach mieli tylko mężczyźni – w dodatku o określonym censusie majątkowym, a ponadto dochodziło do fałszowania wyników; zob. M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 38.

¹¹ M. Clark, *Współczesne Włochy. 1871-2006*, tłum. T. Wituch, Książka i Wiedza, Warszawa 2009, s. 142-145.

Sposób, w jaki dokonało się zjednoczenie, nie zadowalał wszystkich. Wśród przeciwników był chociażby Mazzini, gorący orędownik zjednoczenia w duchu republikańskim, a nie wzorem „sabaudzkim” – w duchu monarchistycznym. Spór ten dotyczył zresztą także wizji Italii po zjednoczeniu.

W lutym 1861 roku przekształcono parlament Sardynii w ogólnowłoski¹², który 17 marca proklamował Królestwo Włoch, tymczasową stolicą ogłaszając Turyn. Królem obwołano Wiktora Emanuela II z dynastii sabaudzkiej. Poza obszarem nowego państwa pozostawała będąca pod panowaniem austriackim Wenecja oraz należący do Państwa Kościelnego Rzym. Tę pierwszą przyłączono w 1866 roku, wykorzystując zaangażowanie Austrii w wojnę z Prusami, natomiast Rzym w 1870 roku, ustanawiając go rok później stolicą Zjednoczonego Królestwa¹³. Południowy Tyrol oraz Wenecja Julijska zostały wcielone do Italii dopiero w XX wieku.

Nowe państwo cechowały znaczne różnice w poziomie i modelach rozwoju gospodarczego i społecznego, a także odmienności kulturowo-językowe i etniczne. System polityczny nowo powstałego państwa, zgodnie ze Statutem Albertyńskim¹⁴, był wzorowany na modelu monarchii konstytucyjnej. Ministrowie podlegali bezpośrednio królowi; dwuizbowy parlament składał się z Senatu, którego członkowie otrzymywali dożywotnie nominacje, i z pochodzącej z wyboru Izby Deputowanych¹⁵. Prawo wyborcze było jednak ograniczone, wprowadzono bowiem cenzus podatkowy i wykształcenia¹⁶. Ekonomia była zdominowana przez rolnictwo, którym trudniło się 60% ludności. Było ono jednak wyraźnie zróżnicowane i w zależności od regionu przybierało formę małych gospodarstw wyspecjalizowanych w uprawie jednego tylko produktu lub niewielkich pól, ale nastawionych na hodowlę kilku rodzajów produktów, czy wreszcie wielkich gospodarstw z różnorodnymi uprawami¹⁷. Przemysł był słabo rozwinięty i obecny niemal wyłącznie na północy.

Blisko 70% mieszkańców stanowili analfabeci, przy czym i tu widoczne były znaczące różnice regionalne – na północy odsetek ten wynosił średnio 50%, na południu blisko 90%¹⁸. Na części obszarów nie było rozwiniętych systemów oświatowych. W zasadzie każdy region miał swoją własną specyfikę, język, mentalność, tradycje, a tym samym odmienne problemy i wyzwania.

---

¹² Pierwszy Parlament Królestwa rozpoczynał się *de facto* od VIII kadencji, ponieważ formalnie kontynuował prace Parlamentu Sardynii; zob. P. Corbetta, M.S. Piretti, *Atlante storico-elettorale d'Italia, 1861-2008*, Istituto Carlo Cattaneo, Zanichelli, Bologna 2009, s. 5.

¹³ Przyłączenie Rzymu wywołało długotrwały konflikt z Watykanem. Ówczesny papież Pius IX nie uznał tego faktu i dekretem „Non expedit” zabronił katolikom udziału w wyborach parlamentarnych (tzw. zasada *né eletti, né elettori* – ani wybrani, ani wyborcy).

¹⁴ Był to Statut Królestwa Sardynii (pełniący *de facto* funkcję konstytucji), nadany przez króla Karola Alberta w 1848 roku, a po zjednoczeniu obowiązujący w całych Włoszech.

¹⁵ P. Corbetta, M.S. Piretti, *op. cit.*, s. 209.

¹⁶ Liczba uprawnionych do głosowania w latach 70. XIX wieku wynosiła zaledwie około pół miliona (na 27 mln mieszkańców). Sytuacja zmieniła się dopiero po reformie prawa wyborczego w 1912 roku; zob. J. Pajewski, *Historia powszechna 1871-1918*, PWN, Warszawa 1988, s. 188.

¹⁷ M. Clark, *op. cit.*, s. 42-45.

¹⁸ *Ibidem*.

Trudno zatem dziwić się ówczesnej popularności powiedzenia: „Fatta l'Italia bisogna fare gli Italiani” [Włochy zostały stworzone, teraz pora stworzyć Włochów]. Słowa te często przypisuje się politykowi Massimo d'Azeglio, chociaż Silvana Patriarca wskazuje, że ich autorem był w rzeczywistości minister edukacji Ferdinando Martini¹⁹. W powszechnej opinii odnoszą się one do wyzwań stojących przed klasą polityczną, związanych z budową państwa i narodu, w warunkach braku podstawowych struktur i – co bardziej istotne – w klimacie głębokich różnic politycznych, społecznych, kulturowych i językowych²⁰. Patriarca dowodzi jednak, że nie tyle chodziło o tworzenie jedności kulturowej (*farli culturalmente omogeni*), co o kształtowanie postaw obywatelskich i moralnych mieszkańców półwyspu tak, aby stali się „godnymi obywatelami swojej nowej ojczyzny”²¹.

Jak podkreślano, spośród wyzwań stojących przed Italią unifikacja terytorialna była prawdopodobnie najłatwiejsza do osiągnięcia, znacznie trudniej było wypracować model państwowości i doprowadzić do integracji w wymiarze społecznym²². Do najważniejszych zadań, jakie trzeba było zrealizować, należało zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, wprowadzenie wspólnej waluty, ustanowienie form politycznej i społecznej partycypacji oraz budowanie identyfikacji z nowo powstałym państwem. Italię czekał długi proces integracji, „niełatwo było przeprowadzić w tych warunkach niezbędne zabiegi unifikacyjne: ujednolicić system prawny, fiskalny, wprowadzić jednakowe miary, pieniądź. Obszary, które dotychczas miały charakter odrębnych państw, zmieniały się teraz w podporządkowane odległej władzy centralnej prowincje”²³. Statut Albertyński wprowadzał podział na prowincje (według modelu francuskiego), na których czele stali prefekci, oraz gminy, w których tylko rada pochodziła z wyboru, burmistrz zaś był nominowany przez prefekta²⁴. Pojawiające się postulaty zwiększenia decentralizacji pozostawały bez odpowiedzi.

Od momentu zjednoczenia ścierały się różne siły polityczne mające własne wizje Italii. Co więcej, także sami mieszkańcy Półwyspu Apenińskiego, mający różnorodne pochodzenie etniczne, różną przeszłość historyczną i odmienne tradycje, prezentowali też sprzeczne oczekiwania i nadzieje dotyczące przyszłości.

Równoległe z budową państwa²⁵ postępował proces budowy narodu. Formalne zjednoczenie nie oznaczało automatycznie uformowania się poczucia przynależno-

---

¹⁹ S. Patriarca, *Italianità. La costruzione del carattere nazionale*, Editori Laterza, Roma–Bari 2010, *Storia e società*, s. 39. Autorka podkreśla przy tym, że w pierwszym wydaniu wspomnień D'Azeglio „Miei radici”, z roku 1867, do którego dodano teksty początkowo nieuwzględnione w manuskrypcie, słów tych nigdy nie było, co potwierdza tezę o innym ich autorstwie, niż się powszechnie uważa.

²⁰ P. Corbetta, M.S. Piretti, *op. cit.*, s. 17.

²¹ S. Patriarca, *op. cit.*, s. 40.

²² M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 33.

²³ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 255.

²⁴ M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 39. Dopiero od 1888 roku wyboru burmistrza dokonywała Rada.

²⁵ F. Barbagallo, *op. cit.*, s. 389.

ści do nowego państwa ani osłabienia poczucia identyfikacji regionalnej. Przeciwnie, przywiązanie do miejsca pochodzenia, do ojczyzny prywatnej zdawało się najistotniejsze²⁶. Zjednoczenie polityczne było dopiero pierwszym krokiem na długiej drodze budowania poczucia wspólnoty narodowej. Jednakże, jak podkreśla Barbagallo, proces konsolidacji wciąż napotykał na przeszkody, szczególnie w momentach przejścia z jednego okresu historycznego do kolejnego. Italia zdawała się „podzielona na kilka radykalnie odrębnych części, które z trudem były w stanie się porozumieć”²⁷.

Budowa państwa i narodu rodziła problemy związane z ustalaniem przebiegu granic. Brakowało jednomyślności w kwestii istnienia granic naturalnych, historycznych i językowych. Podejmowane decyzje często budziły kontrowersje i były kontestowane przez władze i ludność państw sąsiadujących²⁸. W granicach nowo powstałego państwa znalazły się bowiem różne mniejszości językowe i etniczne: niemiecka na północy, w prowincji Bolzano, francuska w Dolinie Aosty oraz słoweńska na obszarach północno-wschodnich. Jednocześnie pewne grupy posługujące się językiem włoskim i/lub jego dialektami pozostały poza Italią, przede wszystkim na terenach dzisiejszej Słowenii i Chorwacji, w szwajcarskim kantonie Ticino czy na południu Francji, w okolicach Nicei²⁹. Nie można też zapominać o innych grupach językowych, rozproszonych po całej Italii. Naród, powiadał Mazzini, „to powszechna wspólnota obywateli mówiących tym samym językiem”³⁰. Problem w tym, że w Italii wspólnego języka w zasadzie nie było, a włoskim, w jego standardowej tokańskiej odmianie uznawanej obecnie za uniwersalną, porozumiewało się co najwyżej 2,5% ludności³¹. Większość mieszkańców na co dzień używała lokalnych dialektów, a standardowy włoski, czy też raczej pewne jego elementy, występowały co najwyżej w języku pisanym. Drugi pod względem popularności, obok dialektów używanych przez wszystkie warstwy społeczne, był język francuski, aczkolwiek był „zarezerwowany dla klasy rządzącej” oraz wykształconego mieszczaństwa³². W związku z tym jednym z podstawowych zadań, które postawiły sobie władze, było wprowadzenie wspólnego narodowego języka jako „kluczowego elementu służącego budowaniu solidarności między obywatelami poprzez tworzenie poczucia przynależności do tej samej wspólnoty, mimo odmiennej przeszłości i dystansu fizycznego”³³.

---

²⁶ Ma to istotne znaczenie dla zrozumienia procesu kształtowania się diaspor migracyjnych. W okresie masowej emigracji nie było bowiem poczucia przynależności narodowej, ogólnowłoskiej. Silne więzi łączyły migrantów pochodzących z tych samych okolic, względnie regionów, ale kontakty między przedstawicielami różnych regionów były ograniczone. W dużym stopniu tożsamość włoska kształtowała się w warunkach emigracyjnych; zob. D. Gabaccia, *op. cit.*, *passim*.

²⁷ F. Barbagallo, *op. cit.*, s. 396.

²⁸ M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 34.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ N. Davies, *op. cit.*, s. 875.

³¹ T. De Mauro, *L'Italia delle Italie*, Editori Riuniti, Roma 1987, *I Cirri*, s. 53.

³² *Ibidem*, s. 54.

³³ P. Coluzzi, *Endangered minority and regional languages ('dialects') in Italy*, „Modern Italy” Vol. 14, 2009, No. 1, s. 41.

Nie bez znaczenia, jak podkreśla Paolo Coluzzi, była także postępująca modernizacja i będąca jej efektem mobilność przestrzenna, wymagająca umiejętności szybkiego i sprawnego komunikowania się. Naczelne hasło brzmiało zatem: „jeden naród, jedna kultura, jeden język”³⁴. Jak zauważa Tullio De Mauro, był to powolny, ale systematyczny proces, wzmacniany zmianami związanymi z industrializacją, migracją, urbanizacją, edukacją czy wreszcie pojawieniem się mass mediów³⁵. Dochodził do tego jeszcze aspekt kulturowy – posługiwanie się językiem włoskim zaczęto traktować jako oznakę przynależności do wyższych warstw. Przechodzenie na włoski nie było jednak procesem łatwym i naturalnym, szczególnie dla dzieci, które zmuszane do używania go w szkołach doświadczały swoistego szoku kulturowego i wyobcowania, tym bardziej że w domach rodzinnych nadal posługiwano się dialektami. Coluzzi dowodzi wręcz, że przyswajanie nowego języka przebiegałoby znacznie szybciej i z lepszymi efektami, gdyby bazowało na znajomości dialektów, a co więcej – powstrzymywałoby proces ich zaniku³⁶. Tendencje do centralizacji, intensywne w okresie pojednoczeniowym, jeszcze bardziej nasiliły się w okresie rządów faszystowskich. Dodatkowo władze realizowały politykę przymusowej italianizacji³⁷.

Ważnym z punktu widzenia ustroju momentem w dziejach zjednoczonych Włoch było zakończenie II wojny światowej i referendum w sprawie utworzenia republiki przeprowadzone w pierwszych dniach czerwca 1946 roku³⁸. Nieznaczna większość głosujących (54%) sprzeciwiła się kontynuacji monarchii³⁹. 1 stycznia 1948 roku weszła w życie konstytucja, która określiła republikański charakter ustroju państwowego. Oznaczało to odejście od modelu rządzenia właściwego poprzednim dekadom, opartego na centralizmie polityczno-administracyjnym. Przyjęcie zasad regionalizmu było spowodowane koniecznością przyznania szczególnego rodzaju autonomii peryferyjnym obszarom państwa, na których wyraźnie manifestowały się nastroje separatystyczne i dążenia do uzyskania większej niezależności⁴⁰. Początkowo konstytucja przewidywała utworzenie pięciu regionów wyodrębnionych ze względu na specyfikę geograficzną (teren przygraniczne i wyspy), historię i wyraźne odręb-

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ T. De Mauro, *Storia linguistica dell'Italia Unita*, Edizioni Laterza, Bari 1963, *Biblioteca di cultura moderna*, s. 44.

³⁶ P. Coluzzi, *op. cit.*, s. 41.

³⁷ O italianizacji w czasach faszyzmu traktuje rozdział III w I części niniejszej książki.

³⁸ Przyjmuje się ponadto, że zakończenie II wojny światowej wyznacza również koniec ekspansji terytorialnej Włoch (M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 34), poza przeciągającym się do lat pięćdziesiątych sporem o Triest.

³⁹ W referendum wzięło udział 89% uprawnionych do głosowania. Za ustanowieniem republiki głosowało 12 718 641 osób, natomiast za monarchią opowiedziało się 10 718 502 Włochów. Co charakterystyczne, mieszkańcy Północy głosowali za ustrojem republikańskim, natomiast mieszkańcy Południa za monarchią; zob. Referendum istituzionale 1946, [on-line] http://archivio.camera.it/patrimonio/archivi_della_transizione_costituzionale_1944_1948/guida:ITCD_00200_00003, 16 IV 2013.

⁴⁰ M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 39-40. Dotyczyło to w szczególności Sycylii i Trydentu-Górnej Adygi.

ności językowe⁴¹. Były to: Sycylia, Sardynia, Dolina Aosty, Trydent-Górna Adyga i Friuli-Wenecja Julijska. Jeszcze przed uchwaleniem konstytucji Sycylia jako pierwsza otrzymała własny statut w 1946 roku. Dwa lata później uchwalono statuty Sardynii, Doliny Aosty i Trydentu-Górnej Adygi, natomiast statut Friuli-Wenecji Julijskiej został zatwierdzony dopiero w 1963 roku. Jak podkreśla Witold Misiuda-Rewera, „decentralizacja regionalna zaczęła się tam z potrzeby zapewnienia mniejszościom autonomii i opieki”⁴².

W latach 70. utworzono piętnaście regionów o zwykłym statusie i podział ten obowiązuje do dzisiaj. Włochy zatem dzielą się na 20 regionów, z których pięć traktowanych jest na mocy konstytucji jako autonomiczne i posiadające szczególny status, a tym samym większą niż pozostałe samodzielność. Dodatkowo region Trydent-Górna Adyga składa się z dwóch autonomicznych prowincji: Trydent i Bolzano. Różniczenie na regiony specjalne i zwykłe oznacza, że ich pozycja nie jest identyczna – te pierwsze mają większą autonomię prawną i finansową⁴³. Różnica dotyczy także statutów. Uchwalane w regionach specjalnych mogą odbiegać od zapisów konstytucyjnych, ponieważ są zatwierdzane ustawami mającymi rangę ustawy zasadniczej. Statuty regionów zwykłych są uchwalane przez rady regionalne, ale jako ustawy zwykłe muszą być zgodne z konstytucją⁴⁴. W październiku 2001 roku przyjęto poprawkę do konstytucji, która stwarza możliwość przyznania szczególnych form i warunków autonomii innym regionom na ich wniosek. Zmiany w konstytucji wprowadzane w ciągu ostatnich kilku lat rozbudziły dyskusje o autonomii pozostałych regionów oraz sprawiły, że odżyły dążenia do większego federalizmu⁴⁵. Regionom specjalnym zezwolono na wybór własnych zgromadzeń obdarzonych pewnymi uprawnieniami legislacyjnymi i administracyjnymi. Mogą zachować język, kulturę, stanowić własną gospodarkę oraz systemy opiekuńcze. Ponadto dwa regiony – Dolina Aosty oraz Trydent-Górna Adyga są oficjalnie dwujęzyczne: poza włoskim oficjalnym językiem urzędowym jest tam odpowiednio język francuski oraz język niemiecki.

Mimo silnych tendencji republikańskich i wprowadzanych regulacji dążących do federalizmu – zmiany konstytucji i przyznanie większego zakresu władzy regionom⁴⁶, relacje między centrum a peryferiami, w odniesieniu do zakresu autonomii, pozostają niedokończonym rozdziałem, a republika autonomii „niespełnioną obietnicą”.

---

⁴¹ J. Lemańska, *Koncepcja samorządu województwa na tle porównawczym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 48.

⁴² W. Misiuda-Rewera, *Regionalizm i mniejszości językowe we Włoszech*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997.

⁴³ J. Lemańska, *op. cit.*, s. 49.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ W systemie włoskim istnieje ponadto podział na prowincje (odpowiednik polskich powiatów), gminy i miasta metropolitalne. Zgodnie z konstytucją stanowią one jednostki autonomiczne z własnymi statutami, władzami i kompetencjami.

⁴⁶ M. Ridolfi, *Storia politica dell'Italia repubblicana*, Bruno Mondadori, Milano-Torino 2010, *Sintesi*, s. 105.

Językowa układanka

W odniesieniu do mniejszości etnicznych i językowych kolejne władze realizowały różne polityki – od „przymusowej asymilacji w czasach reżimu faszystowskiego do stopniowo rozwijanych autonomii terytorialnych i kulturowych w epoce republikańskiej”⁴⁷. Obecnie ochrona mniejszości językowych jest zagwarantowana odpowiednimi przepisami zawartymi w konstytucji, ustawach i statutach oraz aktach normatywnych uchwalanych na poziomie regionalnym. Kluczowy jest art. 6 ustawy zasadniczej bezpośrednio normujący kwestię autonomii i ochrony językowej: „Republika chroni za pomocą odpowiednich przepisów mniejszości językowe”⁴⁸. Dzięki temu zapisowi poszczególne regiony mające moc wydawania ustaw mogą tworzyć własne regulacje, które pozwolą zachować język i kulturę mniejszości. Początkowo przepis ten miał zastosowanie głównie w regionach o specjalnym statusie. Pośrednio prawo do ochrony wynika również z art. 2 i 5 konstytucji. Pierwszy z nich podkreśla nienaruszalność praw człowieka, drugi zaś wskazuje na równość wszystkich obywateli wobec prawa, bez względu na płeć, rasę, język [podkreślenie – AM], religię, opinie polityczne czy warunki społeczne.

W 1999 roku ówczesny rząd centrolewicowy zgłosił projekt ustawy chroniącej historyczne mniejszości językowe. Pomimo znaczącej krytyki i sprzeciwu ze strony partii opozycyjnych, Forza Italia [Naprzód Włochy] i Alleanza Nazionale [Sojusz Narodowy], ustawę (nr 482 z 15 grudnia 1999 roku) udało się przyjąć. Stanowi ona w artykule 2, iż „Republika chroni język i kulturę ludności albańskiej, katalońskiej, germańskiej, greckiej, słoweńskiej oraz chorwackiej, a także osób posługujących się językami francuskim, franko-prowansalskim, friulskim⁴⁹, ladińskim, oksytańskim i sardyńskim”⁵⁰. Wymienia się zatem konkretne języki (12), które są objęte szczególną ochroną ze strony państwa, i tylko te uznane za języki mniejszości (choć naukowe definicje języka mniejszościowego wskazywałyby na większą ich liczbę)⁵¹. Co charakterystyczne, w pierwszej części artykułu mowa o kulturze i języku określonej ludności, w drugiej zaś o konkretnych językach. Budzi to zastrzeżenia co do zasadności przyjętych przez ustawodawcę kryteriów wyróżnienia poszczególnych mniejszości – częściowo na podstawie etniczności, częściowo języka, oraz rodzi zarzut arbitralności decyzji. Należy przy tym zaznaczyć, że niektóre z wymienionych języków mają dodatkowe odmiany (np. wśród germańskich jest bawarski i karyński).

⁴⁷ M. Cotta, L. Verzichelli, *op. cit.*, s. 34.

⁴⁸ *La Costituzione della Repubblica Italiana*, [on-line] <http://www.governo.it/Governo/Costituzione/principi.html>, 22 III 2013.

⁴⁹ W użyciu są dwie formy tłumaczenia na język polski włoskiego przymiotnika *friulano*: friulski i friulijski. W niniejszej publikacji wykorzystano formę friulski podaną w J. Grzenia, *Słowniku nazw geograficznych z odmianą i wyrazami pochodnymi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 91.

⁵⁰ Legge 15 dicembre 1999, n. 482, „Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche”, [on-line] <http://www.camera.it/parlam/leggi/99482l.htm>, 15 VI 2013.

⁵¹ P. Coluzzi, *op. cit.*, s. 39.

Ustawa przyznaje prawo do posługiwania się językiem mniejszości w administracji państwowej, prawo do edukacji w danym języku w szkołach podstawowych i średnich, prawo do tworzenia programów telewizyjnych w językach mniejszości oraz finansowanie projektów związanych z przygotowywaniem programów radio-telewizyjnych, działalnością wydawniczą, tworzeniem portali internetowych czy prowadzeniem działalności edukacyjnej. Ustawa uważana jest jednak za niegwarantującą pełnej ochrony języków. Zdaniem Coluzziego jednym z podstawowych problemów jest sposób finansowania projektów, ustawa bowiem nie zakłada ich ciągłości, a środki przyznawane są jedynie na okres jednego roku⁵².

Poza konstytucją i ustawami o charakterze ogólnopaństwowym w większości regionów, w których zamieszkują grupy posługujące się językami mniejszości, wprowadzono dodatkowe przepisy gwarantujące im ochronę i szczególne traktowanie⁵³, choć w opinii niektórych komentatorów sposób ich realizacji nie jest zadowalający, a i sam zakres przepisów jest niewystarczający. Przykładowo, Andrea Rognoni i Marco F. Arcioni zwracają uwagę na fakt, że wiele mniejszości żyje z dala od swoich ojczyzn–miejsc pochodzenia. W najlepszej sytuacji są ich zdaniem mieszkańcy regionów o statucie specjalnym, zamieszkujący przy granicach terenów, z których się wywodzą, ale są grupy, na przykład albańskie, greckie czy katalońskie, które od miejsc pochodzenia oddziela morze. Z tego powodu autorzy proponują odróżniać dwie kategorie mniejszości: żyjące na pograniczach oraz mniejszości żyjące na terenach nadmorskich, w warunkach izolacji geograficznej od etnicznych obszarów⁵⁴.

Co charakterystyczne, prawo włoskie nie przewiduje ochrony dla mniejszości narodowych czy etnicznych. Poszczególne przepisy, zwłaszcza ustawa z 1999 roku, odnosi się wyłącznie do mniejszości językowych, wymienionych enumeratywnie i wyraźnie powiązanych z określonym terytorium. Co prawda, były próby zgłoszenia poprawki do ustawy i uwzględnienie obok mniejszości językowych także etnicznych, ale ostatecznie zostały one odrzucone⁵⁵. W konsekwencji grupy mniejszościowe niemające zakotwiczenia na konkretnym obszarze są pozbawione ochrony. Przykład stanowi społeczność romska, którą ustawa pomija właśnie ze względu na rozproszenie i uznaje za społeczność „pozbawioną terytorium”⁵⁶.

---

⁵² *Ibidem*, s. 44.

⁵³ *III rapporto dell' Italia sull' attuazione della convenzione quadro per la protezione delle minoranze nazionali*, Ministero dell'Interno, 2009, [on-line] http://www.interno.gov.it/mininterno/export/sites/default/it/assets/files/16/0022_III_Rapporto_protezione_minoranze.pdf, 15 VI 2013. Wykaz podstawowych aktów normatywnych zawarty jest w aneksie do niniejszego artykułu.

⁵⁴ A. Rognoni, M.F. Arcioni, *Altre Italie. Tradizioni e costumi delle minoranze etniche italiane*, Xenia Edizioni, Milano 1991, s. 14-15.

⁵⁵ F. Marangon, *La spesa pubblica per la promozione della cultura e della lingua friulane nella regione Friuli-Venezia Giulia*, Working Paper MOS. 11/04, Università degli Studi di Udine, Udine 2004, s. 6.

⁵⁶ We Włoszech rozróżnia się dwie grupy: Romów, zamieszkujących głównie środkowe i południowe regiony, oraz Sinti, żyjących na północy kraju.

Administracja rządowa w odniesieniu do grup od dawna żyjących na terytorium Włoch posługuje się terminem: mniejszości historyczne. Pod tym pojęciem rozumie się „grupę włoskich obywateli, zamieszkującą określone terytorium, liczebnie mniejszą od pozostałej populacji i odrębną pod względem etnicznym, religijnym i językowym”⁵⁷. Definicja ta odnosi się do mniejszości, które były obecne na Półwyspie Apenińskim przed 1800 rokiem.

Mniejszości historyczne (językowe) to następujące grupy zamieszkujące określone regiony i prowincje⁵⁸:

- albańska – Kalabria (najlichniesze grupy w prowincjach Catanzaro, Cosenza, Crotona), Sycylia (Palermo), Kampania (Avellino), Abruzja (Pescara), Apulia (Foggia, Taranto), Basilicata (Potenza) i Molise (Campobasso)
- katalońska – Sardynia (zamieszkujący głównie w miejscowości Alghero, w prowincji Sassari)
- chorwacka – Molise (Campobasso)
- frankofońska – Dolina Aosty (Aosta) i Piemont (Turyn)
- franko-prowansalska – Piemont (Turyn), Dolina Aosty (Aosta) i Apulia (Foggia)
- friuńska – Friuli-Wenecja Julijska (Udine, Pordenone, częściowo w Gorycji) i Wenecja Euganejska (Wenecja)
- germańska – Trydent-Górna Adyga (Bolzano, Trydent), Wenecja Euganejska (Belluno, Verona, Vicenza), Friuli-Wenecja Julijska (Udine), Piemont (Verbania-Cusio-Ossola, Vercelli), Dolina Aosty (Aosta)
- grecka – Kalabria (Reggio Calabria) i Apulia (Lecce)
- ladyńska – Trydent-Górna Adyga (Bolzano, Trydent) i Wenecja Euganejska (Belluno)
- oksytańska – Liguria (Imperia), Piemont (Cuneo, Turyn), Kalabria (Cosenza)
- sardyńska – Sardynia: prowincje Cagliari, Nuoro, Oristano, Sassari (zgodnie ze Statutem Sardynii z 1948 roku określa się ją mianem Ludu Sardyńskiego)
- słoweńska – Friuli-Wenecja Julijska (Gorycja, Triest, Udine).

Rzeczywistość jest jednak dużo bardziej złożona, niż mogłoby się wydawać na podstawie rozwiązań prawnych i oficjalnych podziałów. Nie łatwo jednak podać dokładną liczbę języków mówionych we Włoszech, szczególnie że większość z nich występuje w rozmaitych odmianach i nie zawsze posiada uznaną wersję standardową. Podobnie jak nie sposób podać dokładną liczbę ludności posługującej się poszczególnymi językami/dialektami, ponieważ spisy powszechne we Włoszech nie zawierają pytań dotyczących języka, a dostępne wyniki z ostatniego pełnego badania statystycznego dotyczącego języków pochodzą z 1921 roku. Językoznawca Tullio De Mauro wskazuje na istnienie 12 dialektów⁵⁹, Lepsky wymienia „około

⁵⁷ Ministero dell'Interno [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych], [on-line] <http://www.interno.gov.it/mininterno/export/sites/default/it/temi/minoranze/sottotema001.html>, 16 IV 2013.

⁵⁸ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych okresowo uaktualnia listę poszczególnych prowincji i gmin, w których żyją uznane mniejszości.

⁵⁹ T. De Mauro, *Storia linguistica...*, s. 61.

15 języków”, niemających oficjalnego uznania⁶⁰. Coluzzi dowodzi, że dodając do szacowanej przez językoznawców liczby dialektów konstytucyjnie uznane języki mniejszości, otrzyma się sumę około 26-29 języków używanych w Italii (łącznie z włoskim)⁶¹. Zaznacza przy tym, że lista uznanych języków jest zachowawcza, bowiem w ramach wielu z nich funkcjonują odmienne dialekty, co w rzeczywistości daje liczbę ponad 40 języków dotyczących wyłącznie historycznych mniejszości, z pominięciem języków używanych przez imigrantów. Badacze dowodzą wręcz, że wiele spośród systemów komunikacji uznawanych formalnie za dialekty w rzeczywistości stanowi odrębne języki (wywodzące się bezpośrednio z łaciny, a nie włoskiego).

Złożony krajobraz językowy i etniczno-językowy we Włoszech, a w szczególności rozproszenie wielu grup mniejszościowych poza obszarem pochodzenia utrudnia podejmowanie działań mających na celu ich ochronę i promocję, zwłaszcza w sytuacji dominacji polityki kształtowanej na bazie związków terytorialnych⁶². Ta różnorodność powoduje, że nie ma jednej powszechnie uznawanej klasyfikacji dialektów, ale kilka alternatywnych. Jedną z najczęściej przywoływanych propozycji jest klasyfikacja Giovana Battisty Pellegriniego, odpowiadająca podstawowemu podziałowi terytorialnemu⁶³. Wyróżnia on dialekty północne, tokańskie, środkowo-południowe, ladyński (w odmianie friulskiej i dolomickiej) oraz sardyński.

Różnorodność językową i faktyczną dwujęzyczność Włochów obrazują wyniki sondaży na temat preferencji w wyborze używanego na co dzień języka. Przeprowadzane systematycznie badania pokazują dynamikę zmian w zakresie liczby osób posługujących się językiem włoskim i dialektami. Informują ponadto, jak określone konteksty wpływają na wybór języka, kodów i stylu komunikowania się.

Według badań ISTAT⁶⁴ z 2000 roku blisko 52% Włochów (w wieku powyżej 6. roku życia) posługiwało się dialektem (łącznie z tymi, którzy mówią tylko dialektem, i tymi, którzy używają zarówno dialektu, jak i włoskiego) w kontaktach rodzinnych. Badania przeprowadzone przez ISTAT w 2000 roku⁶⁵ wykazały, że malejącej liczbie Włochów posługujących się wyłącznie dialektem towarzyszył jednocześnie wzrost odsetka osób używających zarówno dialektu, jak i języka włoskiego. Respondentów proszono o podanie, w jakim języku (włoskim, dialektem, oboma w takim samym stopniu, względnie innym językiem) najczęściej porozumiewają się w trzech sytuacjach: w kontaktach z rodziną, z przyjaciółmi oraz z osobami obcymi. Spośród ankietowanych, którzy wskazali na używanie przede wszystkim dialektu, 19% czyni tak w rozmowach z krewnymi, 16% z przyjaciółmi i niecałe 9% z obcymi. Znacznie wyższy był odsetek osób posługujących się zarówno dialektem, jak i językiem wło-

⁶⁰ P. Coluzzi, *op. cit.*, s. 39.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² T. De Mauro, *L'Italia delle Italie...*, s. 44-45.

⁶³ G.B. Pellegrini, *Carta dei dialetti d'Italia*, Pacini, Pisa 1977.

⁶⁴ ISTAT – Istituto Nazionale di Statistica, odpowiednik polskiego Głównego Urzędu Statystycznego.

⁶⁵ Pierwszy sondaż „I Cittadini e il tempo libero” [Obywatele i czas wolny] został przeprowadzony w grudniu 2000 roku na próbie blisko 20 tys. rodzin, ISTAT.

skim: w kontekście rodzinno-przyjacielskim było to odpowiednio 32,9% i 32,7%, zaś z nieznanymi 18,6%. Dialektem częściej posługiwali się osoby starsze, biorąc zaś pod uwagę płeć, chętniej używali go mężczyźni niż kobiety. Wśród poszczególnych regionów na wyłączne porozumiewanie się dialektem najczęściej wskazywali mieszkańcy autonomicznej prowincji Trydent (43,6%) oraz regionów Wenecja Euganejska (42,6%), Kalabria (40,4%) oraz Sycylia (32,8%). Z kolei regionami, w których najczęściej respondentów wskazało na włoski jako główny język używany w rodzinie, znalazły się Toskania (83%) i Liguria (67,5%).

Na uwagę zasługują odpowiedzi respondentów zamieszkujących regiony o specjalnym statusie, w szczególności Trydent-Górną Adygę i Friuli-Wenecję Julijską. W obu przypadkach znacząca liczba ankietowanych wskazywała na inny język – poza włoskim i dialektem – jako główny używany w domu oraz wśród przyjaciół. Uczyniło tak ponad 36% mieszkańców Trydentu-Górnej Adygi, przy czym w samej tylko autonomicznej prowincji Bolzano (oficjalnie dwujęzycznej) odsetek ten wyniósł 70%, oraz 24% mieszkańców Friuli. Również wśród Sardyńczyków zanotowano spory odsetek osób deklarujących inny język jako podstawowy używany w rodzinie – odpowiedziało tak niemal 14% ankietowanych, podczas gdy średnia dla całej Italii wyniosła zaledwie 3%.

Wśród pozostałych regionów wartości wyższe niż średnia zaobserwowano jeszcze w Dolinie Aosty, zatem na obszarze autonomicznym i zarazem oficjalnie dwujęzycznym, a także w Wenecji Euganejskiej oraz w Molise. W przypadku tego ostatniego regionu odsetek wskazań innego języka jako głównego używanego w kontekście rodzinnym przekroczył 7%, co lokuje go na czwartym miejscu, po wspomnianych wcześniej regionach autonomicznych: Trydencie, Friuli-Wenecji Julijskiej i Sardynii. Ta stosunkowo wysoka jak na formalnie zwykły region liczba wskazań jest prawdopodobnie związana z obecnością licznej mniejszości albańskiej oraz chorwackiej w niektórych prowincjach Molise.

Podobne badania przeprowadzone przez ISTAT sześć lat później⁶⁶, w 2006 roku, potwierdziły upowszechnianie się włoskiego jako podstawowego języka używanego we wszystkich trzech kontekstach. Osoby posługujące się w rozmowach z krewnymi wyłącznie lub głównie włoskim stanowiły 44,5% populacji, respondenci używający zarówno włoskiego, jak i dialektu to 32,5%, zaś 16% wskazało tylko na dialekt. W liczbach bezwzględnych daje to 28,5 mln używających dialektów. W porównaniu z 2000 rokiem wzrósł ponadto odsetek osób, które wybrały kategorię „inny język” – w 2006 roku było to 5%.

Analizując wyniki sondaży realizowanych przez ISTAT od 1998 roku, można zauważyć wyraźny, systematyczny spadek liczby osób mówiących głównie w dialektach. W ciągu blisko dwudziestu lat liczba ta zmniejszyła się dwukrotnie. Po między 2000 a 2006 rokiem spadek ten dotyczył szczególnie osób w wieku 55-64 lata. Po raz kolejny sondaż wykazał też mniejszą skłonność kobiet do posługiwania

---

⁶⁶ Drugi sondaż „I Cittadini e il tempo libero” przeprowadzono w maju 2006 roku na próbie 24 tys. rodzin, ISTAT.

się innymi niż włoski językami. Wykształcenie nie pozostaje bez wpływu na wybór języka: im niższe, tym większa tendencja do wyboru dialektu w komunikacji z rodziną.

W 2006 roku – podobnie jak w poprzednich latach – do regionów, których mieszkańcy najczęściej porozumiewają się językiem włoskim należały: Toskania (83,9%) i Liguria (68,5%), zaś na trzecim miejscu uplasowało się Lacjum (58,9%). Generalnie obszary północno-wschodnie, środkowe oraz Sardynia charakteryzują się wysokim stopniem popularności włoskiego, który wyparł dialekty z codziennej komunikacji. Z kolei najrzadziej na włoski jako podstawowy język komunikacji wskazali ankietowani z Kalabrii, Wenecji Euganejskiej i Kampanii. Przyczynę dominacji języka włoskiego w regionach północnych socjolingwistów upatrują w procesie masowej migracji mieszkańców z Południa na Północ, która miała miejsce w latach 50. i 60. XX wieku⁶⁷.

Po raz kolejny potwierdziła się teza mówiąca, że posługiwanie się dialektem wyłącznie lub wymiennie z językiem włoskim, jest specyfiką niektórych regionów. Dotyczy to w szczególności południa – Kampanii, Kalabrii, Sycylii i Basilicaty, gdzie ponad 70% mieszkańców posługuje się, choć nie wyłącznie, dialektem. Na północy wysoki odsetek odnotowano w Wenecji Euganejskiej (prawie 70%) i w autonomicznej prowincji Trydent (64%).

Pytanie o przyszłość dialektów i pluralizmu językowego Italii pozostaje otwarte. Wśród naukowców nie ma zgody w tej kwestii. Jedni przewidują stopniowe wymieranie dialektów, inni prezentują bardziej optymistyczne opinie, akcentując raczej przemiany, którym języki będą ulegać. Jeden z czołowych włoskich lingwistów Gaetano Berruto dowodzi, że wybory językowe w coraz większym stopniu układają się w swoiste *continuum*, na którego jednym krańcu znajdują się osoby posługujące się wyłącznie językiem włoskim (*italofono*), na drugim zaś osoby używające tylko dialektów (*dialetofono*)⁶⁸. Autor rozważa cztery możliwe scenariusze dotyczące przyszłości dialektów. Pierwszy z nich zakłada współegzystencję włoskiego oraz języków/dialektów mniejszości. Według drugiego dialekty czeka raczej transfiguracja, która poprzez zapożyczenia ze struktury języka włoskiego sprawi, że w coraz mniejszym stopniu przypominać one będą tradycyjne, lokalne sposoby/systemy komunikacji. Kolejny scenariusz, najbardziej pesymistyczny, przewiduje wypieranie dialektów przez język dominujący, a w konsekwencji ich zanik. Zgodnie z przewidywaniami ostatniego z możliwych scenariuszy we Włoszech w coraz większym stopniu narastać będzie zróżnicowanie regionalne, jeśli chodzi o powszechność występowania dialektów. Wizja ta zakłada w zasadzie występowanie zjawisk opisanych w trzech poprzednich scenariuszach, tyle że zachodzących nierównomiernie w poszczególnych regionach. Najbardziej narażone na wymarcie dialektów są zdaniem uczonego

⁶⁷ M. D'Agostino, *Sociolinguistica dell'Italia contemporanea*, il Mulino, Bologna 2007, *Itinerari. Società editrice il Mulino*, s. 54-56.

⁶⁸ G. Berruto, *Scenari sociolinguistici per l'Italia del Duemila*, [w:] G. Holtus, E. Radtke (a cura di), *Sprachprognostik und das 'italiano di domani'. Prospettive per una linguistica 'prognostica'*, Gunter Narr Verlag, Tübingen 1994, *Tübinger Beiträge zur Linguistik*, s. 26-27.

Piemont, Dolina Aosty, Lombardia, Liguria, Emilia Romania, Umbria i Sycylia, zatem regiony, w których według sondaży ISTAT włoski jest najbardziej rozpowszechniony. Największe szanse na zachowanie języka mają obie Wenecje i Sycylia, czyli regiony o silnej tożsamości etnicznej. Najbardziej niepewna jest zdaniem lingwisty przyszłość Marche, Abruzji i Molise, w których, co prawda, są obecne mniejszości językowe i etniczne, ale zarazem systematycznie wzrasta powszechność posługiwania się włoskim⁶⁹. W konsekwencji, według prognoz Berruto, będzie istniała Italia monolingwistyczna – na obszarach północno-zachodnich i środkowych, oraz dwujęzyczna – na północnym wschodzie i południu. Nie można też zapominać o stale rosnącym we Włoszech odsetku imigrantów, którzy przynoszą ze sobą własną kulturę i języki.

Niektórym grupom mniejszościowym w zachowaniu swojej kultury i języka sprzyja też miejsce zamieszkania i swoiste odcięcie od świata (dotyczy to w szczególności społeczności żyjących w Alpach). Inne, jak chociażby Mòcheni w Trydencie, celowo stawiały i stawiają opór modernizacji⁷⁰.

Splatająca się tożsamość narodowa i regionalna oraz bogactwo języków i dialektów czyni zatem Włochy krajem wyjątkowo barwnym i różnorodnym. Współistnienie rozmaitych grup etnicznych i językowych sprawia, iż trudno mówić o jednej Italii i nadal aktualne wydaje się popularne na Półwyspie Apenińskim określenie „Italia wielu Italii”.

Zestawienie najważniejszych aktów prawnych normujących kwestie mniejszości językowych:

- La Costituzione della Repubblica Italiana, art. 6: „La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche” [Konstytucja Republiki Włoskiej (opublikowana w „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana” n. 298 z 27 grudnia 1947 roku), art. 6: „Republika chroni mniejszości językowe za pomocą odpowiednich przepisów”].
- Legge 15 dicembre 1999, n. 482 „Norme a tutela delle minoranze linguistiche storiche” [Ustawa z 15 grudnia 1999 roku, nr 482, „Normy dotyczące ochrony historycznych mniejszości językowych”].
- Legge 23 febbraio 2001, n. 38 „Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia” [Ustawa z 23 lutego 2001 roku, nr 38, „Normy dotyczące ochrony językowej mniejszości słoweńskiej w regionie Friuli-Wenecja Julijska”].

Statuty regionów autonomicznych

- Sycylia: Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 2 [Ustawa konstytucyjna nr 2 z 26 lutego 1948 roku], przekształcona z Regio decreto legislativo 15 maggio 1946, n. 455 approvazione dello Statuto della Regione Siciliana [Królewskiego

⁶⁹ *Ibidem*, s. 30-39.

⁷⁰ A. Rognoni, M. F. Arcioni, *op. cit.*, s.14-15.

dekretu ustawodawczego nr 455 z 15 maja 1946 roku zatwierdzającego Statut Regionu Sycylia].

- Sardynia: Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 3 [Ustawa konstytucyjna nr 3 z 26 lutego 1948 roku].
- Dolina Aosty: Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 4 [Ustawa konstytucyjna nr 4 z 26 lutego 1948 roku].
- Trydent-Górna Adyga: Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 5 [Ustawa konstytucyjna nr 5 z 26 lutego 1948 roku].
- Friuli-Wenecja Julijska: Legge costituzionale 31 gennaio 1963, n. 1 [Ustawa konstytucyjna nr 1 z 31 stycznia 1963 roku].

Wybrane akty prawne o charakterze regionalnym

Friuli-Wenecja Julijska

- Legge regionale n. 15 del 22 marzo 1996, „Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del servizio per le lingue regionali e minoritarie” [Ustawa nr 15 z 22 marca 1996 roku, „Normy dotyczące ochrony i promocji języka i kultury friulskiej oraz powołania służb do spraw języków regionalnych i mniejszościowych”].

Sycylia

- Legge regionale n. 26 del 9 ottobre 1998, „Provvedimenti per la salvaguardia e la valorizzazione del patrimonio storico, culturale e linguistico delle comunità siciliane di origine albanese e delle altre minoranze linguistiche” [Ustawa nr 26 z 9 października 1998 roku, „Środki w sprawie ochrony i poprawy stanu dziedzictwa historycznego, kulturowego i językowego społeczności włoskich pochodzenia albańskiego oraz innych mniejszości językowych”].

Sardynia

- Legge regionale n. 26 del 15 ottobre 1997, „Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna” [Ustawa nr 26 z 15 października 1997 roku, „Promocja i podnoszenie wartości kultury i języka na Sardynii”].

Wenecja Euganejska

- Legge regionale n. 73 del 23 dicembre 1997, „Promozione delle minoranze etniche e linguistiche del Veneto” [Ustawa nr 73 z 23 grudnia 1994 roku, „Promocja mniejszości etnicznych i językowych w Wenecji Euganejskiej”].

Dolina Aosty

- Legge regionale n. 47 del 19 agosto 1998, „Salvaguardia delle caratteristiche e tradizioni linguistiche e culturali delle popolazioni walser della valle del Lys” [Ustawa nr 47 z 19 sierpnia 1998 roku, „Ochrona odrębności oraz tradycji językowych i kulturowych ludności walser zamieszkującej dolinę Lys”].

Basilicata

- Legge regionale n. 40 del 3 novembre 1998, „Norme per la promozione e tutela delle Comunità Arbëreshë in Basilicata” [Ustawa nr 40 z 3 listopada 1998 roku, „Normy dotyczące promocji i ochrony społeczności Arborezy w Bazylidacie”].

Porozumienia i traktaty

- Accordo De Gasperi–Gruber – porozumienie włosko-austriackie, podpisane w Paryżu 5 września 1946 roku.
- Trattato di Osimo [Traktat z Osimo] z 10 listopada 1975 roku.
- Trattato tra la Repubblica Italiana e la Repubblica di Croazia – traktat pomiędzy Republiką Włoską a Republiką Chorwacji, tzw. traktat z Zagrzebia, z 5 listopada 1996 roku dotyczący mniejszości chorwackiej w Molise (jego postanowienia wprowadzono w życie na mocy Ustawy nr 129 z 23 kwietnia 1998 roku).